

Søren Kierkegaard og Johann Arndt

af MARIE MIKULOVÁ THULSTRUP

Naar man beskæftiger sig med sidste del af Kierkegaards forfatterskab, er det nødvendigt at finde mulige indflydelser, der maatte have indvirket paa udformningen af hans anskuelser i denne periode. Saaledes vender man sig naturligt til Kierkegaards læsning.

Kierkegaard ejede mange religiøse forfattere og læste endnu flere. Mange bøger kom han først senere i kontakt med, nogle kendte han utvivlsomt temmelig tidligt; en af disse maa ogsaa være Johann Arndts »Bøger om den sande Christendom«. Kierkegaard ejede tre eksemplarer af dette værk, to tyske og en dansk udgave.¹ Allerede det faktum, at han ejede værket i tre udgaver — hvoraf han maaske arvede de to første, men selv maatte anskaffe den sidstnævnte — røber Kierkegaards særlige interesse for bogen. Efter kataloget at dømme, ejede han kun i eet tilfælde til tre eksemplarer af samme værk, nemlig Thomas a Kempis' »Kristi efterfølgelse«.

Der er al grund til at tro, at Kierkegaard temmelig tidligt kendte Arndts værk. Dette ses paa den særlige maade, han omtaler Arndt. Thi Kierkegaard kendte mange bøger, opbyggelige og filosofiske, og til mange af dem tog han et særligt standpunkt. Nogle kritiserede han og behandlede dem helt objektivt: det gjaldt for det meste filosofferne. Andre bøger, der paa en eller anden maade har rørt ham, omtalte han som om personerne deri var hans gode venner: det gjaldt Sokrates eller Goethes Faust. Mange bøger refererede han kun, nogle

¹ Joh. Arndt's Vier Bücher vom wahren Christenthum, udg. Schiffbeck bey Hamburg 1721: vi har haft udg. fra 1719 i hænde. Videre: Joh. Arndt, Fire Bøger om den sande Christendom. Overs. efter Sintenis tyske Udgave. Christiania 1829. Disse to udgaver staar i S. Kierkegaards Auktionskatalog (udg. af Niels Thulstrup 1957), medens det tredie eksemplar, som Papireernes udgivere mener Kierkegaard ejede, ikke nævnes. Det skulle dreje sig om: Joh. Arndt's Sechs Bücher vom wahren Christenthume und dessen Paradiesgärtlein. Ed. Krummacher, Leipzig 1842. Denne sidste udgave er det ikke lykkedes at identificere.

omtalte han med udtryk for ærefrygt; til denne gruppe hører Ny Testamente, enkelte mystikere, flere gange Luther ,og Johann Arndt.

Hvad var det særlige ved Johann Arndts værk om den sande kristendom, der var aarsag til, at det mange gange er blevet genudgivet, og allerede i 1763 oplevede sit fjerde oplag i dansk oversættelse? Arndt hører sammen med Johannes Gerhard til kritikerne af den reformatoriske, ortodokse teologi i det 16. og i begyndelsen af det 17. aarhundrede. Deres kritik hører imidlertid til den blideste; de ville ikke forandre læren, men supplere den paa den maade, at de ville tilføje læren livet. De protesterede ved at publicere en lære om det, de ansaa for at være en mangelvare i den reformatoriske kirke; Gerhard, Arndts samtidige, har i sine »Meditationes sacrae«² tilkendt ortodoksien al dens ret, og rost den for den rene kristelige lære; men han tilføjer, at hvis teologien skal være i stand til at hjælpe mennesker, maa den ikke, som heller ikke medicin kan det, forblive ved det rent teoretiske. Det er praksis, livet, kristendommen ytrer sig i. Gerhard beraaber sig Augustin og Basilius, der begge tydeligt fordrede, at kristendom skulle leves, ikke blot vides. Denne fordring savnede han i de ortodokse bøger og han fandt deri heller ingen skildring af kristenlivet som Kristi efterfølgelse; det var, som om alt udtømtes ved artiklen om troen. Derfor skildrer baade Arndt og Gerhard konsekvenser af denne Kristi efterfølgelse og passer samtidigt paa, at alt, hvad de skriver, forbliver den reformatoriske lære tro. Saaledes slaar de pietismens program fast.

Det kan ikke paastaas, at Kierkegaard citerer Arndt eller Gerhard særlig ofte; i værkerne omtales Arndt kun to gange og i Papirerne ca. 15 gange, medens Gerhard her kun nævnes et par steder. Ikke desto mindre omtales Arndt paa en ejendommelig maade; hans bog kaldes enten »et gammelt Opbyggelsesskrift«, der taler »eenfoldigt«,³ eller: »et gammelt, ærværdigt og trofast Opbyggelsesskrift«.⁴

Arndts værk kaldes af Kierkegaard gammelt; men vi ved jo, at Arndt døde i 1621, og at Kierkegaard, naar han citerer forfattere, som er meget ældre end Arndt, ikke plejer at kalde dem gamle. Adjektivet gammel maa her i forbindelse med de nævnte ærbødige epiteter have en særegen betydning af noget

² udg. 1627. Kierkegaard ejede den i to forskellige udgaver.

³ i »En Leilighedstale«, S. V. 2. udg. VIII, 232.

⁴ »Pælen i Kjødet«, i »Forord«, b. V, p. 134.

stadfæstet, urokkeligt, noget der indebærer autoritet; det er altsaa noget ganske modsat det, som har udlevet sig, noget som er overvundet, og alt det, som man ellers kan betegne med adjektivet gammel.

Dog ejede Kierkegaard mange bøger, der indholdsmæssigt lignede Johann Arndts værk: han havde Thomas a Kempis, Tauler, Luther, men det er kun Arndt, der betegnes som »gammel, trofast og ærværdig«. Grunden til denne særstilling af Arndt maa utvivlsomt ligge i Kierkegaards personlige forhold til bogen. Det maa være en bog, som han længe havde kendt, og den maatte tidligt have gjort indtryk paa ham; om dette vidner ogsaa den omstændighed, at Kierkegaard aldrig omtaler bogen i dens sammenhæng, som noget nyt, som noget, han skal begrunde sin højagtelse for; han henviser blot til de enkelte steder, som han husker, eller som ved en tilfældig læsning har slaaet ham.

Et lignende, men alligevel forskelligt forhold havde Kierkegaard til Sokrates, »hiin eenfoldige Viise«; men til Sokrates fik han et personligt forhold gennem overvejelse, medens Arndt ikke undersøges og prøves; han respekteres og æres helt selvfølgeligt som en given autoritet.

Kierkegaards henvisninger til Arndt røber, at han søgte til ham, naar han overvejede kristelige spørgsmaal; de fleste optegnelser om Arndt stammer fra vendepunktet omkring 1848. Dog allerede som 24aarig bruger Kierkegaard en af illustrationerne i Arndts bog⁵ til belysning af sine egne tanker.⁶ I 1844 nedskrev han sine »Fire opbyggelige Taler«, og til afsnittet om »Pælen i Kjødet« læste han Arndt; han laante fra ham et billede af hjorten og jægeren; denne giver under jagten hjorten et forspring for at berolige den, men saa begynder jagten endnu stærkere igen. Arndt bruger dette billede for at vise, at paa lignende maade gør ogsaa Gud en pause i at sende anfægtelser til mennesket, for at dette ikke skal trættes. »Thi ved Fristelse og Anfægtning jages et Menneske med Længsel, Tørst, et glad Hjerte til Gud.«⁷ Kierkegaard bruger dette billede til at illustrere tilbagefaldet i synden, og jagten betyder hos ham angstens jagt;⁸ men selve løbet, jagten i sin helhed, opfatter han, loyal mod Arndt, som »et Løb mod det Fuldkomne, saa man ved ethvert Pusterum kommer videre.«⁹ Kierkegaard maa have kendt rækkevidden af dette billede, som han bruger om syndens tilbagevenden; men utvivlsomt brugte han billedet

⁵ i udg. fra 1719.

⁶ Papirer II A 16.

ogsaa fordi det staar netop i Arndt. »At et Opbyggelsesskrift taler saaledes til Forfærdelse, er det ikke at bære sig ad som Jægere: ved sin Navn at indbyde Menneskene til Opbyggelsens Hvile og da at strække dem op. Og dog er dette jo saaledes i sin Orden, og vi vilde tage mod Opbyggelsen; thi vee den, der vil opbygge uden at kjende Forfærdelsen; han veed jo ikke, hvad han selv vil! Men den der veed, at Forfærdelsen er der, han veed ogsaa, at Tilbagefaldet er Tegnet til at Angestens Jagt atter begynder, eller om ikke Tilbagefaldet saa dog Angesten for det, naar den laaner det Tilkommendes Styrke.¹⁰

I 1846 nedskrev Kierkegaard sin »Leilighedstale« om hjertets renhed og citerer deri igen »et gammelt Opbyggelsesskrift«, hvis udsagn han kalder »eenfoldig og rørende«.¹¹ Dog først to aar senere finder vi i Kierkegaards dagbøger beviser paa, at han søgte støtte og vejledning netop i Arndt. Kierkegaard beskæftigede sig da med spørgsmaalet om kristendommens væsen; det er en tid, da han for alvor havde erkendt, at »Christdommen ikke skal doceres«,¹² og hvor han ogsaa for alvor engageredes personligt: »Gud bliver mere og mere min eneste Trøst«.¹³ I Arndt finder han lighedspunkter i beskrivelse af »vor Tids Forvirring«:¹⁴ »wenn anders das Haupt und nicht die Füße im Lande regieren«; dette sted af Arndt citerer Kierkegaard i udkastet til »En Cyklus ethisk-religieuse Afhandlinger«.¹⁵ Henvisninger til Arndt øges nu, og somme tider tilføjes der: »det er ypperligt sagt«.¹⁶

Kun en enkelt gang vender Kierkegaard sig kritisk mod Arndt: han kritiserer den forestilling, at mennesket skulle af Gud blive dømt efter den tilstand, i hvilken det dør. I denne tid læser han Arndt paa tysk.

Efter 1848 ser det ikke ud, at Kierkegaard har beskæftiget sig meget med Arndt, indtil han i 1850, under overvejelser om sig selv, sin opgave og om kristendommens væsen, bemærker: »Det er dog en Lykke, at man har de gamle

⁷ Arndt 1763, p. 815.

⁸ V, 134 f.

⁹ V B 214, 2

¹⁰ V. 134.

¹¹ VIII, 232, cf. VII 1 A 43.

¹² IX A 105.

¹³ IX A 484.

¹⁴ IX A 338.

¹⁵ IX B 24, p. 324.

¹⁶ f. eks. IX A 397.

Opbyggelsesskrifter at holde sig til, hvor i al Verden skulde man i vor Tid faae de psykologiske Tilstande . . .« Han beklager, at »det, som fremkom ved at behandle Mennesket som Aand, alle disse sjlelige Tilstande, Indadvendthed: det cureres nu ved Bade-reiser, Iglar, Aareladninger osv. . . .«¹⁷ At Kierkegaard med disse »gamle Opbyggelsesskrifter« ogsaa mener Arndt – eller maa-ske kun Arndt – bevidner en meget nært følgende optegnelse om denne forfatter og et citat deraf.¹⁸ Nævnte citat vurderer Arndt og ham beslægtede som forfattere, der for menneskets nød ser en aandelig baggrund, og løsningen paa denne elendighed er ogsaa af aandelig karakter. Ogsaa det forekommer typisk, at Kierkegaard i det følgende, medens han overvejer kristendommens væsen, søgte støtte og vejledning ikke blot hos pietismens grundlæggere, men ogsaa hos mystikerne. – Det var i disse aar, Kierkegaard erhvervede det formodede tredie eksemplar af Arndts værk.

Naar vi gaar ud fra, at Kierkegaard kendte Arndts bøger om den sande kristendom allerede fra sin tidlige ungdom, maa vi antage, at værkets indhold som helhed var ham bekendt, og at han vendte tilbage til det som til en god bekendt; men var denne bekendt af ham hans lærer – eller maaske en slægting? Hvad var Arndts hensigt med hans bøger om den sande kristendom? Han nævner formaalet med bogen ligefremt. Hans allerførste sætning i fortalen til værket¹⁹ lyder saaledes: »Hvor saare skændelig det hellige evangelium . . . i denne sidste verdens tiid misbruges, det vidner noksom deres ugudelige og ubodfærdige levnet, som vel med munden rose sig af Christo og hans ord, og føre dog et ganske uchristeligt levnet, ligesom de ikke levede i christenheden, men i det blinde hedenskab. Saadant ugudeligt væsen har givet mig aarsag at skrive dette lille skrift . . .« Arndt vil vise, » . . . at vi ikke alene skulde troe paa Christum, men ogsaa leve i Christo, og lade Christus igien leve i os . . .« Arndt henvender sig til den unge protestantisme, der efter hans og ligesindedes (Gerhards) beskrivelse var gold og blot en lære om retfærdiggørelse: » . . . dersom vi ere nye creature i troen, da maae vi og leve i den nye fødsel«. ²⁰

Ordene involverer en formel antagelse af reformationens »sola fide«, dog tilføjes der et »men«: »kun ved troen« skal der ikke blot tros, men *leves*; det

¹⁷ X 3 A 79.

¹⁸ X 3 A 83.

¹⁹ her citeres efter den danske oversættelse fra 1763.

²⁰ op. cit. p. 1.

er ikke tilstrækkeligt blot at vide og antage det. At det i Arndts øjne stod daarligt med kristenlivet i begyndelsen af det 17. aarhundrede (hans værk udkom første gang i 1610), bevidner ogsaa disse ord: »Mange mene, at theologien eller kundskaben udi skrifterne skal ikkun være en blot videnskab og ord-konst, alligevel den i sandhed maa være en levende forfarenhed og øvelse«. ²¹ »Enhver vil gjerne være Christi tienere, men Christi efterfølgere vil ingen være«. Mennesker vil vide alting, – »men det som er bedre end at vide alting, som er at elske Christum, det vil ingen lære«. ²² Mange skammer sig ligefrem ved Christi ydmyghed og fornedrelse: »de christne vilde nu have herlig, prægtig og riig Christum, eller en Christum som er ligeskikket efter denne verden; men den fattige... foragtede... Christum vil ingen have eller kjende, ey heller efterfølge«. ²³ Arndts mission var altsaa ikke af teoretiserende art, men praktisk; han ville vise, »hvorledes du kand rettelig bruge Guds naade til et helligt levnet, og med en christelig omgængelse bepryde og bevise din troe«. ²⁴ Troen bevises ved dyder, som er troens frugter. Reformatoriske akcenter er hos Arndt tydelige, i retfærdiggørelse gælder menneskets stræben og gode gerninger intet: »Derfore maa du see dig vel for, at du ikke blander troens retfærdighed iblandt hinanden, men gjør nøye forskjel imellem dem; thi det er grundvollen til al vor christelige religion«. ²⁵

Arndt havde altsaa ingenlunde i sinde at reformere – eller genreformere – reformationen. Da han netop fra teologernes side blev beskyldt for dette, har han i senere udgaver af værket prøvet baade at rette og forklare sin artikel om retfærdiggørelsen. I den nævnte danske oversættelse afslutter han saaledes sin fortale: »Saa er og den artikel om troens retfærdiggørelse, besynderlig i den anden bog, saa skærpet og saa høyt dreven, som allermest mueligt var. Dog at alt misforstand maa være ophævet, har jeg de fornemste af slige tale-maader i denne tryk ændret og rettet... Jeg paastaaer og aabenbare vidner hermed, at jeg dette skrift, ligesom i alle andre artikler og puncter, saa og i den artikel om menniskenes fri villie og retfærdiggørelse for Gud, ikke anderledes vil have forstaaet, end efter de symboliske kirke-bøgers forstand i vore menigheder;

²¹ op. cit. p. 2.

²² ibid.

²³ op. cit. p. 3.

²⁴ op. cit. p. 4.

²⁵ op. cit. p. 5.

hvilke symboliske kirke-bøger ere disse: den uforandrede Augsburgiske bekiendelse, med dens forsvarelses skrift, de schmalkaldiske artikler, begge Luthers katechismuser og formula concordiæ...«²⁶

Arndt vil ikke rette, men fuldstændiggøre reformationen, tilføre den noget, den manglede; dette ønskede ogsaa Gerhard, der i sine »Meditationes sacræ« udtrykkeligt roser den reformatoriske ortodokse teologi. Dog begge forlanger mere, de forlanger praktisering af det kristelige liv under denne lære (uvidende maaske om, at en saadan praksis i høj grad var i brug i andre evangeliske menigheder, f. eks. i Brødrenes Unitet i Bøhmen). De beraaber sig Augustins ord: »summa christianæ religionis est imitare eum, quem colis«.²⁷ Saaledes har Arndt og Gerhard næsten samtidigt lagt grundlinien og program for pietismen. I lighed med Arndt, men endnu mere træffende siger Gerhard: »Multi volunt Christum consequi, sed detrectant sequi: volunt Christo frui, sed non et imitari... Non solum Christi passio fit tuum meritum, sed et Christi actio fit vitæ tuæ exemplum«.²⁸

Paa den maade kæmper Arndt og Gerhard for det kristelige livs baade rigtige forstaaelse og genindførelse, paa grundlag af den reformatoriske lære. Pietismens program var at fuldstændiggøre og fuldføre reformationen ved at tilføre læren livet.

Det er ikke uden interesse at vide, at Kierkegaard, paa den tid, han læste meget i Arndt, netop var i færd med at faa kendskab til mystikere. Pietismen og mystik har nemlig en del tilfælles.²⁹ For at faa blot et indblik i slægtskabet mellem Arndt og mystikken er det nyttigt at se paa indholdet af Arndts værk. Den første bog hedder: »Hvorledes Adam i en sand Christen hver dag skal dødes og dræbes, og Christus igien i ham leve...«; den handler om selvfor-nægtelse, afdøen, omvendelse, om at agte det evige mere end det timelige, om kærlighed. Den anden bog hedder: »Livets bog – Christus« og handler om Kristi liv som vort eksempel i opførsel, lidelse og tanker; der omtales den guddommelige kærlighed og beskuelse af Gud, bønnen og dens væsen. Den tredje bog handler om det indvortes menneske og i sin korthed anviser, hvorledes man

²⁶ op. cit. p. 7.

²⁷ Gerhard, medit. sacræ, udg. 1627, p. 6.

²⁸ op. cit. p. 180.

²⁹ Dette emne er kun sparsomt blevet undersøgt. Cf. f. eks. H Heppe, Pietismus und Mystik in der reformierten Kirche, namentlich der Niederlande. Leiden 1879.

skal søge Gud inden i sig selv, og hvorledes Guds kærlighed skal bo i os; nogle kapitler handler om ydmyghed og lidelse. Den fjerde bog hedder »Naturens bog... som viser... hvorledes verdens... creaturene vidne om Gud og lede os til hans sande kundskab og dyrkelse«. Allerede ved sin titel placeres denne bog blandt tilhængerne af den saakaldte naturlige teologi. Den femte bog indeholder tre mindre, koncise og meget interessante skrifter: »Om den sande troe og et helligt levnet«, »Om de troendes forening med Christo Jesu, deres hoved«, og »Om den hellige Tre-Enighed, om Christi person og embede, og den Hellig-Aands velgierninger«. Det andet skrift af disse tre er ægte mystisk: det handler om sjælens forening med Gud, om det aandelige ægteskab og om den evige glæde. – Den sjette bog om den sande kristendom indeholder en apologi for Arndts lære, breve, og en overvejelse over Theologia deutsch. Den, som kender blot lidt til temaer i mystikken, finder her emner, der er den meget nært beslægtede.³⁰

Nogle af værkets udgaver indeholder ogsaa Arndts lille skrift: »Paradisets Urte-Gaard, fuld af christelige Dyder«, hvori der igen forekommer afsnit om »Christi aandelige trolovele med vore sjæle«; dette skrift er praktisk anlagt og giver konkrete raad.

Af citater, som Kierkegaard valgte fra Arndt, kan man se, at Kierkegaard var klar over, at Gerhards og Arndts pietisme var en reformbevægelse. Han sammenligner Gerhard med den teologiske skole, som han dækker med begrebet middelalderen, og foretrækker pietismens fremstilling af det kristelige liv fremfor klosterbevægelsens: »Opgaven er, som Gerhard... siger, ikke blot frui Christo, men fremfor alt imitari Christum«.³¹ Kierkegaard er klar over, at reformen gælder livet, ikke læren. »Opgaven er« betyder, at Kierkegaard anser det, som var opgaven for pietisme, for en opgave for sin egen tid. Det er bekendt, at han selv mange gange vendte sig imod, at hans samtids kirke blot ville frui Christo, at den regnede kun med naaden, Guds naade over mennesket ved det faktum, at Kristus tog menneskenes synd paa sig; man tager »Naaden forfængeligt«³², siger han.

³⁰ Det er ikke muligt paa dette sted at udfolde sammenligningen.

³¹ Pap. VIII I A 350.

³² cf. f. eks. X 3 A 484.

Skønt baade Arndt og Kierkegaard bestræber sig paa at gøre opmærksom paa livet, paa det kristelige liv, og ikke vil indlade sig i en kritik af kirkens lære, kan man alligevel ikke undgaa at konstatere, at netop deres understregning af Kristi efterfølgelse i sig selv indeholder en kritik imod en lære, der manglede dette moment; deres fremhævelse af kristendom som livet vender sig imod den konsekvente retfærdiggørelseslære, som i sine yderligheder kan lamme menneskets stræben imod fuldkommenheden, og gøre imitatio Christi, efterfølgelsen, overflødig. »Naaden tages i Almindelighed som en død Afgjørelse een Gang for alle, istedetfor at den skal forholde sig til en Stræben, da den er, for at erindre om et Ord af Baader, er Forskud . . .«³³ »Efterfølgelsen er det der skal hævdes igjen«.³⁴ »Men det Gode bliver det dog altid ved Katholicismen, at dette om at Christi Efterfølgelse er fordret, samt hvad derved forstaaes, staaer fast. Hvad har derimod Protestantismen opfundet? Den har opfundet – en Verdslighedens Opfindelse – den fortvivlede Ydmyghed, som een Gang for alle erklærer dette for for høit, og saa aldeles verdsligt indretter sig, opnaaende to Bequemmeligheder, først at blive fri for »Efterfølgelsens« Anstrengelse, og dernæst at dette æres, agtes, ansees for Ydmyghed«.³⁵

Som Arndt og Gerhard, ogsaa Kierkegaard saa, at i hans tid var kristendom blot en lære, at den doceredes – som han udtrykker det; diagnosen af tidens sygdom lyder altsaa hos dem ens. Ogsaa hjælpemidlet er for dem det samme: dette er netop Kristi efterfølgelse. Hele Arndts værk er baseret paa denne ene tanke. Hos Kierkegaard fremgaar dette ledemotiv udfra hans seneste forfatterkab, særligt udfra »Øieblikkene«; tydeligst udtrykkes det i hans dagbøger.

Man kan ikke paastaa, at Kierkegaard har læst sig til sin løsning af kristenhedens krise hos Arndt eller Gerhard, eller hos mystikere, skønt man ikke kan nægte, at de gjorde et stort indtryk paa ham, og at de aabnede hans øjne for værdier, som ingen dengang kendte. Kierkegaard følte sig i indre slægtskab med dem, men alligevel lagde han sine akcenter lidt anderledes. Specifikt for Kierkegaard er, at hans begreb af Kristi efterfølgelse næsten bliver identisk med forfølgelse for Kristi skyld, skønt han ogsaa paa dette felt kan være enig med Arndt i værdsættelsen af lidelse.

³³ Pap. X 2 A 223.

³⁴ Pap. X 3 A 776.

³⁵ Pap. X 5 A 139.

En ændring i Kierkegaards anskuelser, direkte bevirket af Arndt, kan spores i spørgsmaalet om Kristi egen lidelse i hans liv og død. Medens Kierkegaard i 1847 fordømmer skuen af Kristi lidelse, saaledes som det blev praktiseret i klostrene i middelalderen,³⁶ begynder han gennem Arndt forstaa betydningen af denne skuen: gennem den faar nemlig et menneske en forestilling om storheden af sin egen synd: »Jeg gaaer og tosser i det, og har ingen ret pathetisk forestilling om, hvad Synd er afskyelig i Guds Øine – det skal jeg see paa Christi Lidelser for Synden . . . saaledes lærer Christus fra sig først Sønderknuelsen . . . Ved sine Lidelser gjør han mig opmærksom, at jeg ret dybt maa føle Syndens Rædsel«. ³⁷ Dette siger Kierkegaard paa et sted, hvor »Arndt (og saaledes de gamle Opbyggelsesskrifter) siger i Anledning af Christi Lidelse og Død, at man skal see paa dem, for at faae en Forestilling om, hvad Synd har at betyde for Gud«. ³⁸

Arndts og Kierkegaards temaer (i dennes sidste forfatterskab) ligner hinanden. De ikke blot fordrer Kristi efterfølgelse, men de analyserer, hvad dette maa betyde: fornægtelse af verden og af sig selv, afdøen fra verden, kødets dødelse, Guds kærlighed og kærlighed til Gud og næsten. Som Arndt, anser ogsaa Kierkegaard kærligheden for den største gave. Somme tider studser man ligefrem ved slægtskabet mellem dem, da de bruger enslydende eller lignende betegnelser. Ligesom Arndt bogstaveligt (i den danske oversættelse, som Kierkegaard ejede) bruger alternativet »det evige – det timelige«, saaledes ogsaa Kierkegaard.³⁹ Arndts danske oversættelse taler ogsaa hyppigt om »kjerlighedens gjerninger« – samme betegnelse er jo titelen paa et af Kierkegaards værker. Det er naturligvis vanskeligt at afgøre, hvorvidt Arndt har paavirket Kierkegaard i hans ordvalg, eller om denne har direkte overtaget betegnelserne; men det fremgaar tydeligt af Kierkegaards notater, at Arndts værk har været ham bekendt, før han nedskrev sine bøger.

En omstændighed reagerede Kierkegaard ikke paa, hverken under læsning af pietister, eller af mystikere: det var deres skildring af sjælens forening med Gud, den saakaldte aandelige trolovelse og bryllup. Over Arndts »Betænkning

³⁶ f. eks. Pap. VII 1 A 349.

³⁷ Pap. X 2 A 400.

³⁸ *ibid.*

³⁹ f. eks. i Kjerlighedens Gjerninger, *passim*.

over den tyske Theologie« bemærker Kierkegaard intet, heller ikke ytrer han sig over de passager, der omtaler unio mystica. Hvorvidt han kendte til dette stadium udfra sin læsning af mystikere, maa foreløbigt forblive ubesvaret. En gang ytrer Kierkegaard sin betænkelighed over billedet af Kristus som brudgom og af sjælen som brud.⁴⁰ Skønt han selv taler meget om kærlighed og lidelse, røber han selv intet om en oplevelse af unitiv art.

Det viser sig, at i Kierkegaards relation til Arndt gælder næsten det samme som i hans forhold til andre forfattere: Kierkegaard bruger dem, lader sig belære og inspirere af dem, men han vælger selv og komponerer selvstændigt sine tanker. Vi har sagt: næsten – thi forskellen mellem Arndt og andre forfattere udgør den kendsgerning, at Arndts bøger om den sande kristendom er for ham netop »et gammelt, ærværdigt og trofast Opbyggelsesskrift«. Denne forskel er i grunden væsentlig, thi denne betegnelse afslører en uomgængelig, maaske næsten skjult, men reel og tilstedeværende autoritet. Hvis noget er for os gammelt, trofast og ærværdigt, da har vi allerede sagt, at vi har anerkendt det som vor lærer og vor dommer. Kierkegaard havde respekt for autoriteter: om bibelen tvivler han aldrig, tekstkritik interesserer ham ikke. Indflydelse af Arndt paa ham skjuler sig netop i de tre epiteter: gammel, trofast og ærværdig. De er nøglen til omfanget og rækkevidden af denne indflydelse, som vanskeligt kan følges i detaljer, men som maatte have virket med i Kierkegaards kritik af hans samtid, og paa udformningen af det kristelige program, der ikke ønskede at berøre læren, men livet.

⁴⁰ Pap. X 2 A 319.